

یک سند چینی نویافته مانوی و مدارک وابسته از ناحیه شیاپو پر توی نو بر مطالعات مانوی

محمد شگری فومشی*

سونیا میرزایی**^۱

[تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۲/۱۴]

چکیده

جستار حاضر، در مقام نخستین نوشته فارسی در این زمینه، سه دست‌نویس نویافته چینی را معرفی و تفسیر می‌کند که در سال ۲۰۰۸، در ناحیه شیاپو، استان فوجیان در جنوب شرقی چین، کشف شده‌اند. یکی از این اسناد، مانوی است و دو دست‌نویس دیگر غیرمانوی، اما در باب کیش مانوی و مانویان چین. این میراث مهم که بسیار قدیمی است و اصل آنها حتی به دوران سونگ و تانگ باز می‌گردد، جلوه‌هایی نو از مانویت با ویژگی‌های چینی را به نمایش می‌گذارند و نمایشگر نفوذ مانویت در بطن مذهب مردم چین و هم‌آمیگی با آیین‌های دائویی و بودایی هستند. در این مقاله برخی تحلیل‌های پیشین اصلاح شده است.

کلیدواژه‌ها: کیش مانوی، شیاپو، دست‌نویس‌های چینی مانوی، آیین دائویی، آیین بودایی.

مقدمه

کشف غیرمنتظره بازمانده‌های مانوی، در دو دهه اخیر در چین، پژوهش‌های مربوط به کیش مانوی را به شکلی باورنکردنی دگرگون کرده است. در میان این نویافته‌های بسیار ارزشمند که نمایانگر جلوه‌هایی نو از مانویت است، آثاری که در سال ۲۰۰۸ میلادی در شیاپو (Xiápū)، شهرستان نینگد (Níngdé) در شمال شرقی استان فوجیان، کشف شده اهمیت ویژه‌ای دارد؛ میراثی که به سه گروه، آثار نوشتاری، معماری و هنری تقسیم می‌شود و در حقیقت متعلق به آن دسته از مانویانی است که برای بقا و گسترش آموزه‌هایشان به جنوب شرقی چین کوچ کرده و به‌ناچار با ادیان بومی، بودایی و دائویی ادغام شده‌اند. این نوشتار قصد دارد پس از شرح مختصری از تاریخ کشف آثار، سه سند از دست‌نوشته‌های این مجموعه بزرگ را معرفی و تفسیر کند.^۱ مجموعه دست‌نوشته‌های مزبور که شمارشان حدود ۵۲۰ برگ است و به ۲۵ گونه تقسیم می‌شود (Kósa, 2013-2014: 12-14) در اواخر قرن هجده و اوایل قرن بیست میلادی از روی اسناد قدیمی رونویسی شده است. برخی از این اسناد به دوره سونگ (Sòng; ۹۶۰-۱۲۷۹) و تانگ (Táng; ۶۱۸-۹۰۷) باز می‌گردد.

۱. کشف دست‌نوشته‌ها و پیشینه تحقیقات

در سال ۲۰۰۸، شماری دست‌نویس در حوالی دهکده شنگ‌ون (Shàngwǎn) در بخش باینگ (Bāiyáng) واقع در ناحیه شیاپو شناسایی شد. این میراث را مدیر موزه شیاپو و همکارانش کشف کردند. در فاصله ماه‌های مارس و مه ۲۰۰۹، گروهی از محققان شهرستان نینگد، طی مطالعاتی باستان‌شناسانه عمارتی را یافتند که در دوران حکومت دودمان سونگ، معبدی مانوی بوده است. این محققان در بازدید از آنجا شماری دست‌نوشته شناسایی کردند که در اختیار استادان دینی بخش بوده است (Ibid.: 9-10).

گزارش بررسی‌های اولیه را چن جینگو (Chén Jìngū) و وو چون‌مینگ (Wú Chūnmíng) در کنفرانس تایوان و دانشگاه شیامن (۲۰۰۹) داده‌اند و ما شیائو‌هه (Mǎ Xiǎohè) نیز تعدادی از دست‌نوشته‌ها را در هفتمین همایش بین‌المللی مطالعات مانوی منتشر کرده است (Ma, 2009: 181-199). نخستین گزارش کامل منابع نوشتاری و بقایای تصویری در گزارش چن جینگو و لین یون (Yún Lín) در سال ۲۰۱۰ منتشر شده

۲. ماهیت دست‌نوشته‌ها

اسناد مانوی شیاپو نمایشگر بُن‌مایه‌های اصلی مانوی هستند که در بطن مذهب مردم چین حفظ شده است؛ دینی که با جذب عناصر متنوعی از اندیشه‌های دائویی، بودایی و ادیان بومی به حیات خویش در جنوب شرقی چین ادامه داد. شمار اندکی از این اسناد در اصل مدارکی غیرمانوی است که در باب مانویان و کیش مانوی گزارش‌های فوق‌العاده ارزشمندی در اختیار متخصصان قرار می‌دهد. یکی از این نوشته‌ها اثری در حقیقت دائویی و متعلق به «آیین تندر»^۳ است.

۳. اسناد

۱. ۳. سپنتانگاشته معبد کوهستان مهر

سپنتانگاشته (دست‌نوشته مقدس) معبد کوهستان مهر سندی مطلقاً مانوی است که در آن برخی شخصیت‌های مانوی با بلندمرتبان دائویی و بودایی یکی انگاشته شده‌اند. معادل چینی این ایزدان در جدول بخش ۴-۱ فهرست شده است.

《乐山堂神记》

太上本师教主摩尼光佛

电光王佛、夷数；如来、净风、先意如来、天地化身卢舍；那佛、北方镇天真武菩萨、法相惠明；如来、九天贞明大圣、普庵祖师、观音；势至二大菩萨、太上三元三品三官大帝；帝：上元一品天官锡福紫微大帝、中元二品地官赦罪清虚大帝、下元三品水官；解厄洞阴大帝、三天教主张大真人、三；衙教主灵宝天尊、勅封护国太后元；君。~◎本坛明门都统威显灵相；感应兴福雷使真君济南法主四九真；人、移活吉思大圣、贞明法院三十六员；天将、七十二大吏兵、雄猛四梵天王、俱孚；元帅、嚙咬明使。灵源传教历代宗祖：◎胡天尊祖师、胡古月祖师、高佛日祖师；乐山堂开山地主孙绵大师、玉林尊者；陈平山尊者、张德源尊者、上官德水尊者。

(Ma, 2009: 244-245)

«سپنتانگاشته معبد کوهستان مهر»

پرتوین سالار، آموزگار ازلی، راهبر دین: مانی بودای روشنی

شهریار بودای آذرخشش [= پدر بزرگی]]؛ عیسی تتهآگنه؛^۵ باد پاک [= روح القدس]]؛ اندیشه ازلی تتهآگته (= انسان قدیم)؛ کالبد دگرساز آسمان و زمین — وِروچنه بودا (Vairocana Buddha = ستون روشنی)^۶؛ نگاهبان ربع شمالی آسمان — رزمجوی کامل بودهیستوه [= روح زنده (؟)]؛ فرّ خرد قانون روشنی^۷ تتهآگته (= منوهمد روشن)؛ راستی گر بزرگ و قدیس درخشان^۸ آسمان؛ استاد پیوان (Pūān)؛ دو بودهیستوه بزرگ — اولکیتشوره (Avalokiteśvara = ایزد خروش) و مهاستهامپراپتا (Mahāsthāmaprāpta = ایزد پاسخ)؛ والاترین فرمانروایان سه منزلت [[و]] سه دیوان سالار آغازین: برترین نخستین صاحب‌منصبان آغازین [[که در]] آسمان [[جای دارد]] — [[همان]] امپراتور ظرایف ارغوانی^۹ که شادی اعطا کند؛ دومین صاحب‌منصب آغازین زمین [[که]] در میانه [[جای دارد]] — [[همان]] امپراتور بی‌آلایشی که از بزه برهاند؛ سومین صاحب‌منصب آغازین آب [[که]] در مکان زیرین [[جای دارد]] — [[همان]] امپراتور مادینگی باطنی که بلایا بگرداند؛ استاد ازلی سه آسمان^۹ — جانگ (Zhāng) کامل بزرگ؛ استاد ازلی سه دیوان سالاری — گوهر مینوی [[که]] شایسته بهشت [[است]]؛ شهبانو الاهی مادر [[= مادر زندگان (؟)]] که با فرمانی پاسداری از این سرزمین را پذیرفت. ~ ◎ حکمران دروازه درخشان محرابمان — که در شکوه، نشانه‌های قدسی را نشان دهد، خداوندگار کامل فرستاده تندر که همیاری کند و بر نیک‌بودگی بیفزاید — پیشوای دینی جین^{۱۰} — نامیرای چهار^{۱۱} نه [[؟]] (= لین دنگ Lín Dèng)؛ قدیس بزرگ یی هوچی سی (Yīhuójí)؛ در دین‌خانه [[ایزدکده؟]] درخشان و استوار: سی‌وشش سردار آسمانی؛ هفتاد و دو سالار بزرگ؛ چهار شهریار [= فرشته]] دلیر خارجی [[و]] آسمانی؛ فرمانده جوfo (Jùfú = فرشته یاکوب)؛ پیغام‌بر روشنی چین جیاثو؛ پدران پیشین تبلیغ ازلی [و] مینوی [[که]] به تواتر [[آمده‌اند]]: ◎ استاد هو تین‌زون (Hú Tiānzūn)، استاد هو گوئیو (Hú Gūyuè)، استاد گائو فوری (Gāo Fōrì)، بنیان‌گذار لشان‌تانگ (= معبد کوهستان مهر) — استاد سُن‌مین (Sūn Mián)، یولین عالی‌قدر، چن پینگ‌شان (Chén Píngshān) گرامی، جانگ دی‌یوئن (Zhāng Déyuán) عالی‌مقام، شنگ گوان‌دشوی (Shàngguān Dèshuī) ارجمند (ibid).

تفسیر

«پدر» (شهریار بودای آذرخش)، «پسر» (عیسی تنهاگته)، و «روح القدس» (باد پاک) آمده است؛ نکته‌ای که تاکنون هیچ‌یک از متخصصان مانوی بدان اشاره نکرده‌اند. علت این امر احتمالاً به تحلیل مترجم چینی متن اصلی برمی‌گردد، در جایی که ما شیائوه (Ma, 2009: 245)، نخستین ویراستار آن، Diànguāng wángfó 电光王佛 «شهریار بودای آذرخش» را، احتمالاً به دلیل وجود صفت «آذرخش»، به اشتباه دوشیزه روشنی در نظر گرفته است. نکته کلیدی در این بازشناسی متن شناسانه به توالی ذکر این سه شخصیت و آنگاه به وجود «باد پاک» که بلافاصله پس از عیسی می‌آید، برمی‌گردد. باد پاک بی‌هیچ تردیدی همان سغدی و zprt w'ɬ و فارسی میانه wcydw'd «روح القدس» است.^{۱۱} کاملاً محتمل است که نویسنده متن چینی تحت تأثیر ادبیات پارتی مانوی بوده باشد، از آن‌رو که صفت «روشن» (در متن چینی: «آذرخش») برای پدر بزرگی نه در متون فارسی میانه مانوی (به صورت پدر بزرگی)، که در پارتی (به صورت پدر روشنی) به کار می‌رود. غیر از این، از وجود متن M206 نیز باخبریم که روایت گرت‌برداری شده چینی از متنی اصالتاً پارتی است (see: Yoshida, 1983: 23).

اما استاد پوآن شاید همان راهبی باشد که بین سال‌های ۱۱۱۵ تا ۱۱۶۹ می‌زیسته و سرود پوآن منسوب به او است (Pi-ching, 2015: 141) و جانگ کامل و بزرگ نیز شاید یکی از ۴۲ تا ۵۱ استاد آسمانی دائویی که مفتخر به دریافت این عنوان شد (Ma, 2009: 252). به نظر می‌رسد عنوان «پیغام‌بر روشنی» (Míng shǐ 明使) همان «فرستاده روشنی» (Guāngmíng shǐzhě 光明使者 یا Míng shǐzhě 明使者؛ فارسی میانه: frēstag rōšn) نیست که در متن چینی مانوی چکیده آموزه‌ها و تعالیم مانی بودای روشنی^{۱۲} خطاب به خود مانی به کار رفته است. بی‌تردید «هفتاد و دو سالار بزرگ» در متن ما برابر با هفتاد و دو استاد در آیین دائو (Pregadio, 2008: 379) و هفتاد و دو اسقف (فارسی میانه: Ispasag) در مانویت هستند که گروهشان پس از رهبر مانوی دومین رده برگزیدگان را تشکیل می‌دهد (cf. Lieu, 1992: 27).^{۱۳} این اطمینان در معادل‌یابی در خصوص «سی‌وشش سردار آسمانی» وجود ندارد. اما ممکن است مقصود از این سرداران آسمانی فرشتگان مانوی باشد که در مانویت چینی احتمالاً شمار آنان سی‌وشش تن در نظر گرفته شده است.

متخصصان مطالعات مانویت چینی در باب اینکه «جن‌وو» برابر نهاد کدام یک از ایزدان مانوی است سکوت اختیار کرده‌اند. اما چون این شخصیت یکی از خدایان بسیار مهم دائویی و نماد باستانی شمال است که به مثابه روح نگهبان از آیین دائو و آدمیان

محافظت می‌کند (Little, 2000: 291) و به عبارت دیگر نگاهبان آیین و مردم و خدای جنگ و دفاع است، شاید بتوان روح زنده (مهر ایزد) را بهترین برابرنهاد او در سنت ایرانی مانوی در نظر گرفت. احتمالاً «فرّ خرد قانون روشنی تنهاگته» در سند ما همان «نوس روشن» (Light-Nous) باشد که در متون فارسی میانه به «خردیشهر ایزد» (Xradišahr yazad) یا «بهمن بزرگ» (Wahman wuzurg) و در پارتی به «منوهمد روشن» (Manohmed rōšn) معروف است.

ویروچنه «بودای کیهانی» که تجسم ماهیت حقیقی چیزها و به نوعی تمام جهان است (Gaulier et al., 1976: 23)، هم تمام گیتی و هم ویژگی بوداهای دیگر را در کالبد خویشتن دارد. نمادهای کیهانی او خورشید و ماه‌اند که بر شانه‌هایش نشست‌اند و کوه سومرو (Sumeru) که بر سینه‌اش جای گرفته است (Williams, 2008: 146, 321). از دیگر سو، آن هنگام که خورشید و ماه برای پالودن روشنی‌های عالم آفریده شده‌اند؛ خورشید در مقام تصفیه‌کننده نور با اهریمنان گرما آمیزد و ماه با آنان سرما؛ و همه اینها در ستونی از تسبیحات و نیایش‌ها (که در «ستون روشنی» تجلی یافته) به سوی بهشت نور رهسپار شوند (قس.: ابن‌ندیم، ۱۳۸۱: ۵۸۷). از این رو است که نقش هر دوی اینان برابر و در کیهان والامقام‌اند. اولگیتشوره و مهاستهامپراپتا، بودهیستوه شفق و خردند که سمت راست و چپ امی توفو (Ēmítuófó)^{۱۴} روی نیلوفر نشست‌اند (Martin, 2010: 234; Komjathy, 2015: 414; Tanaka, 1990: 1). اولگیتشوره جدای از وظایف بسیاری که دارد، خویش‌کاری نجات رنج‌دیدگان نیز با او است (فیشر، ۱۳۹۰: ۲-۱۲۱)، از این رو، نقش این بودهیستوه همانند وظیفه‌ای است که ایزد خروش برای رهایی انسان قدیم از چنگ تاریکی به عهده دارد. شهریار عادل یا امپراتور بزرگ مساوات که عدالت را در قضاوت برقرار می‌کند (Yaozhong, 2007: 291; Ma, 2010: 93-100) صاحب هشتمین جایگاه در میان ده پادشاه سرزمین مردگان است (Kósa, 2015: 19-20). تصور بر این است که این شهریار همان شخصیت ودایی یمه^{۱۵} و فرمانروای جهان زیرین است (Kieschnick and Shahar, 2014: 48-). این شهریار ممکن است «داور راستی‌گر» در متون مانوی تورفان (Sundermann, 1979, 100) و متون قبطی مانوی (مانند کف‌لایا ۲۹: ۴-۸، ص ۸۳) باشد که در هشتمین اورنگ در جو نشسته و بر انسان‌ها داوری می‌کند. شهریار عادل در طومارنمایش چینی مانوی (Traité, Tr.) (H099, H131, H152, H255, H394, apud Kósa, 2015: 19) نیز حضور دارد.

۳.۲. پیروان کیش نور در شهر ون جو

در سال ۱۹۳۸ مو رون سون (Móu Rùnsūn) پرده از متنی غیرمانوی برگرفت که متعلق به دست‌نوشته‌های گردآوری‌شده خاندان سونگ بود؛ متنی که بی هیچ تردیدی به مانویان اشاره می‌کرد (Ma, 2009: 239):

[宣和二年]十一月四日，臣僚言：一，温州等处狂悖之人，自称明教，号为行者。今来，明教行者各于所居乡村，建立屋宇，号为斋堂。如温州共有四十余处，并是私建无名额佛堂。每年正月内，取历中密日，聚集侍者、听者、姑婆、斋姊等人，建设道场，鼓扇愚民男女，夜聚晓散。(ibid.)

[خاطرات ثبت‌شده] در روز چهارم از ماه یازدهم [از دومین سال دوران شهریاری شوآن‌هه (Xuānhé)].

دیوان سالاران گویند: در ولایت ون [جو] و نواحی دیگر افراد نافرمانی هستند که خود را «شاگردان» (xíngzhě؛ سنسکریت: ācārin) دین روشنی (Míngjiào) می‌خوانند ... فی‌الحال این پیروان کیش نور در رستاق‌ها و قُرا و پیرامون سکونت‌گاه‌هایشان عمارت‌هایی بر پا کرده‌اند که آن را «سرای گیاه‌خواران» (Zhāitáng) می‌نامند. فی‌المثل در ولایت ون جو حدود چهل سرای از این‌گونه ابنیه هست که آنها را در خفا ساخته و [بدین نحو] معابد بودایی را از رونق انداخته‌اند.

آنها هر سال بنا بر تقویمشان، در اولین ماه (قمری) و روز می (Mi؛ پارتی: مهر)، ملازمان (شریعت Shi(fa)zhe) را گرد هم آورند؛ «شنوندگان» (Tīngzhě) [= نیوشاگان]]، عمه‌ها [کنا]] (Gūpó)، خواهران گیاه‌خوار (Zhaijie)، و آنها که صُفّه‌های تائو (دائوچنگگ = Dào chāng = بما؟) را بر پا کنند، و [[نیز]] مردان و زنان عوام را برانگیزند. آنان شبانگهان گرد هم آیند و سپیده‌دمان پراکنده شوند (ibid.).

تفسیر

این متن سندی است که از سوی دربار چین نگاشته شده و نشان می‌دهد که جامعه کوچک مانویان جنوب شرقی چین که «نافرمان» خوانده شده‌اند، نظر دولت سونگ را به خود جلب کرده بوده است.^{۱۶} آنان در اینجا، به مثابه اغواگر عوام، تهدیدی برای کیش بودایی قلمداد شده‌اند، اگرچه به‌آسانی قابل تصور است که سراهای گیاه‌خواران

مانوی در چین باید تحت تأثیر کیش بودایی بنا شده باشد. آنان این‌گونه ابنیه را در خفا ساخته‌اند. مانویان چین، همانند هم‌کیشانان در دیگر سرزمین‌ها، نیز دین خویش را «دین روشنی» می‌نامیدند. اینان بیشتر روستانشین به نظر می‌رسند. متن آشکارا می‌گوید که مانوی‌ها در این دوران مراسم مذهبی خویش را شبانه در خفا برگزار می‌کرده‌اند.

۳.۳. کیش نور به روایت استاد تندر

استاد دائویی بای یوچن (Bái Yùchán) مهم‌ترین پیشوای دائویی و مروج آیین تندر در سونگ جنوبی (۱۱۲۷-۱۲۷۹ م.) بود. او احتمالاً در مسافرت‌های تبلیغی خود در مراکز دینی استان‌های فوجیان و ججیانگ (Dean, 1993: 28-30; Pregadio, 2008: 203-205) با مانویان مواجه شده و آموزه‌هایشان نظر وی را جلب کرده است (Ma, 2009: 255-256). سند زیر بازگوکننده سنت‌های مانویت چینی از زبان شخصی غیرمانوی است:

相問：鄉間多有喫菜持齋以事明教，謂之滅魔，彼之徒且曰太上老君之遺教，然耶？否耶？

答曰：昔蘇鄰國有一居士號曰慕闍，始者學仙不成，終乎學佛不成，隱於大那伽山。始遇西天外道有曰毗婆伽明使者，教以一法，使之修持，遂留此一教，其實非理。彼之教有一禁戒，且云盡大地、山河、草木、水火，皆是毗盧遮那法身，所以不敢踐履，不敢舉動；然雖如是，卻是在毗盧遮那佛身外面立地。且如持八齋、禮五方，不過教戒使之然爾。其教中一曰天王，二曰明使，三曰靈相土地，以主其教。大要在乎清淨、光明、大力、智慧八字而已。然此八字，無出乎心。今人著相修行，而欲盡此八字可乎？況曰明教，而且自昧！ (Ma, 2009: 255-256)

[پنگ] سی^{۱۷} [یکی از شاگردان بای] پرسان بدو گفت: «در حواشی شهر مردمان بسیار هستند که گیاه‌خوارند و روزه‌داری را طریقی برای اجرای احکام دین روشنی دانند و می‌گویند دیوها را از میان ببرد». پیروانش می‌گویند: «این آموزه‌ای است که از تئی‌شنگ لائوجون (Tàishàng Lǎojūn = لائوتسه) رسیده است». واقعاً چنین است؟

او [بای] در پاسخ چنین گفت، «در سرزمین سولین (Sūlín = آسورستان) مریدی بود، عامی به نام موشه (Mùshé = آموزگار).^{۱۸} او نخست انوشگی دائویی آموخت، اما در

آن توفیقی نیافت. سرانجام آموزه بودا بیاموخت بی‌آنکه آن را به کمال برساند. [[پس]] در «تپه بزرگ ناگا» (Dà Nàjiā shān) خلوت گزید که در آنجا با «مذاهب خارجی» (Wàidào = بدعت‌گذاران)^{۱۹} برخاسته از «آسمان غربی» (= هند) روبه‌رو بود. [در اینجا] یک پیپوجیا (Pípójīā) (؟) که مثلاً پیغام‌بر روشنی بود، به او گونه [خاصی] جادو آموخت و بدو توصیه کرد که آن را پیروراند و در آن ممارست کند. پس او این تنها آموزه را در خاطرش نگاه داشت. فی‌الواقع آن (یعنی این آموزه) خلاف منطق است. [نیز] آموختنش منع قانونی دارد که می‌گوید: «سراسر زمین بزرگ، کوه‌ها، رودها، گیاهان، درخت‌ها، آب و آتش، تن قانونی [[مینیوی]]^{۲۰} Fāshēn = سنسکریت: دهرمه‌کایه (Dharmakāya)^{۲۱} پیلوچنا (Pílúzhēnà) = سنسکریت: ویروچنه (Vairocana) هستند». بنابراین، کسی را یارای زیر پا گذاشتن آنها نیست و جسارت حرکتی خلاف آنها را ندارد. اما، اگرچه چنین است، آن که خارج از کالبد بودا پیلوچنا (Foshēn = سنسکریت: بوداکایه (Buddhakāya) است، حتی اگر هشت پرهیز را نگاه دارد و به پنج سو کرنش کند، این صرفاً حاصل آموزه‌ها و ممنوعیت‌ها است. در این آموزه، نخست شهریار بهشت؛ دویم، فرستاده روشنی و سیم، زمین مینیوی و مادی (Língxiāng tǔdì) (؟) وجود دارند که در رأس دین جای دارند. احکام اصلی‌اش در هشت نشانه خلاصه می‌شود: [[باید]] «شفاف و آرام، درخشان و روشن، بزرگ و قوی، [[و]] خردمند و باهوش» [[بود]]. اما [[همه]] این هشت ویژگی برخاسته از ذهن نیستند؛ [[پس]] آیا صحیح است که مردم این روزگار بخواهند این هشت خصوصیت را با تمرکزشان در فکر و [[در مقابل]] با پراکندنشان در کردار نشان دهند؟ از زیاده‌گویی‌شان است که [[طریق خویش را]] دین روشنی خوانند، در حالی که خود را تاریک‌اندیش ساخته‌اند. (ibid.)

تفسیر

این سند متنی در حقیقت ضدمانوی است. بنا بر این متن، مانویان در حوالی شهر زندگی می‌کنند؛ گیاه‌خوارند؛ روزه‌داری می‌کنند؛ و به جادو و طلسم باور دارند. متن، نام بنیان‌گذار مانویت در چین را موشه و زادگاهش را سرزمین سولین، یعنی آسورستان، می‌داند. این نکته تأییدیه‌ای است قوی بر اصالت این سند. نام مانی و زادگاهش در متن مشهور چکیده چینی مانوی نیز چنین است (See: Haloun and Henning, 1952: 190). موشه

که در سغدی به صورت موژک (Mo-žak) می‌آید، در حقیقت نه نام مانی، که اصحابش وی را بدین عنوان می‌خواندند؛ عنوانی که در لغت به معنای «آموزگار» است.^{۲۲} بنا بر متن، موشه چیزهایی از کیش بودا و چندی بعد جادو نیز بیاموخت. نویسنده متن برای ردّ آموزه‌های مانویان که وی آنها را «تاریک‌اندیش» می‌خواند، بحثی کلامی در باب دهرمه‌کایه و ویروچنه پیش می‌کشد.

۴. خدایان و فرشتگان

۴.۱. برخی خدایان مانوی و برابر نهاد چینی آنها در بافت دائویی و بودایی

در اسناد شیاپو معادل چینی اسامی خدایان مانوی ذکر شده و با خدایان و بوده‌یستوگان دائویی و بودایی همانند شده‌اند. این، نشان از نفوذ انکارناپذیر عناصر دائویی و بودایی در آن گونه از مانویت دارد که در جنوب شرقی چین گسترده بوده است.

برخی خدایان مانوی و برابر نهاد چینی آنها

آوانویسی	چینی	فارسی میانه یا پارتی	ایزدان مانوی
Diànguāng wángfó	شهریار بودای آذرخش 电光王佛	Pīd ī wuzurgī Pīdar rōšn	پدر بزرگی (پدر روشنی)
Jīng fēng	باد پاک 净风	wāxš yōždahr wizīd wād	روح القدس
Tài hòu yuán jūn	ایزدبانو [و] شهبانو مادر 太后元君	Mādar ī zīndagān	مادر زندگان
Xiānyì rúlái	اندیشه ازلی تنهاگته 先意如来	Mard hasēng Ohrmizd bay/γ (etc)	انسان قدیم
Guān yīn	اولگیتشوره 观音	Xrōštag yazad	ایزد خروش

Shizhì	مه‌استهامپر اپتا 势至	Padwāxtag yazad	ایزد پاسخ
Zhēnwū	رزمجوی کامل 真武	Mihr yazad	روح زنده
Yíshù rúlái	عیسی تنهاگته 夷数如来	Yiśō'	عیسی
Pílúzhēnà	ویروچنه 毗盧遮那	Bāmistūn Srōš-ahrāy	ستون روشنی
Fāxiàng huímíng	فر خرد قانون روشنی 法相惠明	Xradišahr yazad	خردیشهر ایزد
Píng děng wáng	شهریار عادل ^{۲۳} 平等王	Dādbar rāšīgar	داور راستی‌گر

۴.۲. فرشتگان: شهریاران آسمانی

در قطعه سغدی M 7800/I/ از چهار فرشته (*iv fryštyt*) یاد شده که با دویست دیو در آویزند (Henning, 1943: 68–69). این چهار فرشته به قرار زیرند: میخائیل، گبرائیل، روفائیل و سرائیل. در قطعه مزبور از این چهار فرشته که همواره در کنار هم‌اند، به نام یاد نشده است. در اسناد چینی ما نیز از اینان تحت عنوان کلی «چهار شهریار (فرشته) دلیر خارجی [و] آسمانی» یاد شده است. اما از فرشته یاکوب که در منابع مانوی تورفان «سالار فرشتگان» (*14 as s' r' r' y' pryštyg'n*) (Boyce, 1975: 190, text dt) است، در «سپستانگاشته معبد کوهستان مهر» (سند یکم) تحت عنوان «فرمانده جوفو» به نام یاد شده است. در دیگر اسناد شیاپو چهار فرشته مد نظر بالا «چهار شهریار آسمانی» خوانده شده‌اند (Kósa, 2013-2014: 18-19; Ma, 2009: 249). در طومارنگاره کیهانی چینی مانوی، تصویر این چهار فرشته در کوه سومرو نقش بسته است (تصویر ۲). در متون نیایشی مانوی، نام این چهار فرشته معمولاً پس از فرشته یاکوب می‌آید.

فهرست نام پنج فرشته بزرگ مانوی

فارسی	عبری	فارسی میانه	چینی	آوانویسی
یاکوب	יאקוב	<i>Yākōb,</i> <i>Yākōβ</i>	俱孚	Jùfú
روفائیل	רפאל	Rufaēl	嚙嚙逸嘍	Lúfú Yīluō
میخائیل	מיכאל	Mīxaēl	弥訶逸嘍	Míhēyì Luō
گبرائیل	גבריאיל	Gabraēl	喋嚙嘍逸嘍	Yefú Luōyīluō
سَرائیل	שריאיל	Saraēl	娑嘍逸嘍	Suō Luōyīluō

نتیجه

در این جستار ما به معرفی، ترجمه و تفسیر سه سند از جدیدترین یافته‌های چینی پرداختیم که یکی از آنها مانوی و دو ورق دیگر غیرمانوی اما تماماً در باب مانویت و مانویان است. اصل این مدارک که در سال ۲۰۰۸ در حوالی دهکده شَنگ‌وَن واقع در شیاپو، از شهرستان نینگ‌د در شمال شرقی استان فوجیان، جنوب شرقی چین، کشف شده، از لحاظ تاریخی به دودمان سونگ و تانگ باز می‌گردد.

اسناد مزبور پرتو جدیدی بر مطالعات مانوی در چین می‌افکنند. تفسیر این اوراق ارزشمند که حتی حاوی نقل قول‌های مستقیمی از متن مشهور *طومارنیش چینی مانوی* نیز هست، نشان می‌دهد که عناصر دائویی و بودایی نقش بسیار مهمی در هویت مانویت چینی ایفا کرده است. وجود نام خدایان و امپراتوران باستانی چینی و بودهیستوه‌های دائویی و بودایی از نفوذ انکارناپذیر آیین‌های دائو و بودا در مانویت چینی خبر می‌دهد. از آنچه به کیش بودایی مربوط می‌شود، در اینجا به شکلی مستند نشان دادیم که مانویت گسترش یافته در جنوب شرقی چین تحت نفوذ مه‌ایانه بوده است. عناصر اصلی در اثبات این نفوذ اشاره مستقیم به *ویروچنه بودا* و *دهرَمه‌کایه* (کالبد حقیقی بودا) است. افزون بر این، مقایسه داور راستی گر با شهریار عادل نشان داد که مانویت در چین از تأثیرات عناصر برهمنی و اسطوره ودایی یَمه نیز برکنار نبوده است.

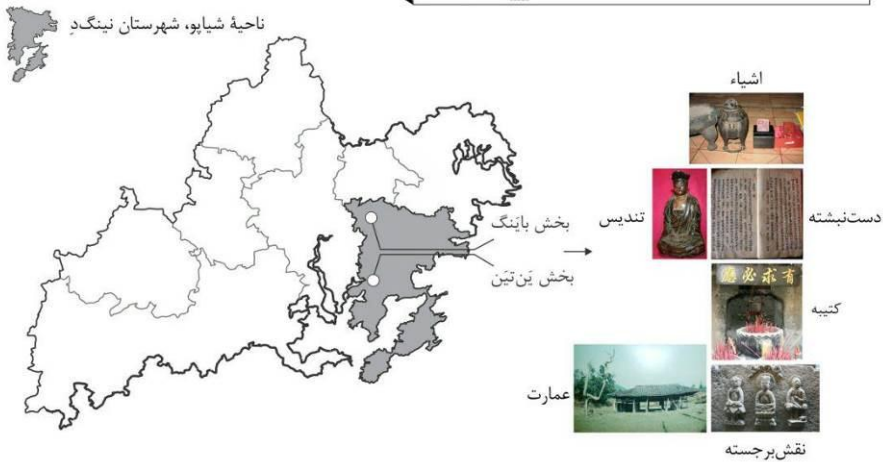
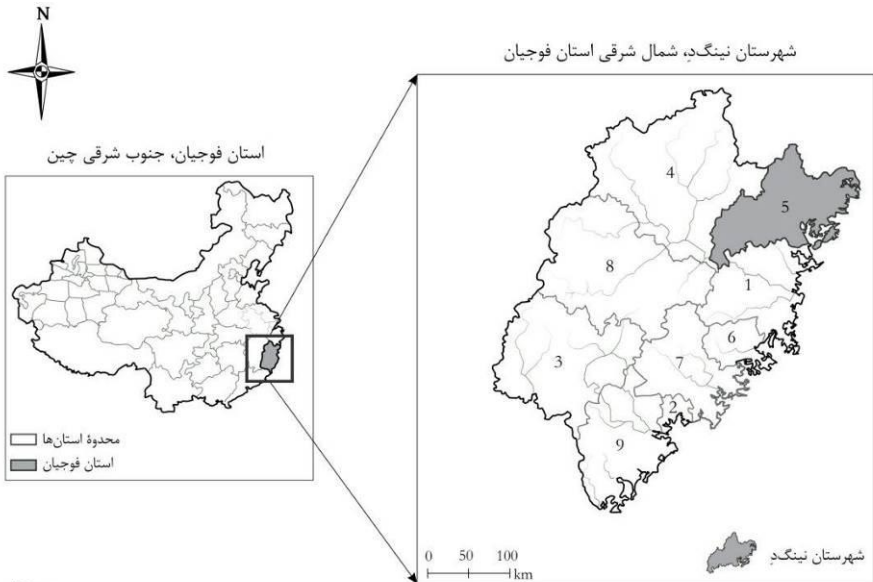
اما شاید مهم‌ترین موفقیت این پژوهش آن باشد که ما در بررسی متن شناسانه‌مان توانستیم تثلیث مانوی را در یگانه سند مانوی این مقاله، یعنی سند شماره یکم، بازشناسیم. در این متن تثلیث پدر (چینی: شهریار بودای آذرخش)، پسر (چینی: عیسی ته‌هاگته)، و روح‌القدس (چینی: باد پاک) آشکارا ذکر شده است. این نکته‌ای است که از زمان انتشار این سند به دست دانشمند چینی ما شیائوه (۲۰۰۹) تاکنون هیچ یک از متخصصان مانوی بدان اشاره نکرده‌اند. علت آن احتمالاً این است که ما شیائوه «شهریار بودای آذرخش» را به طرز عجیبی با ایزدبانو دوشیزه روشنی یکسان در نظر گرفته بوده است! ما با توجه به توالی ذکر این سه شخصیت به دو واژه «باد پاک» توجه کردیم که بلافاصله پس از شهریار و عیسی می‌آید و از پیش بر ما معلوم بود که ناظر به روح‌القدس است، نه آن‌طور که ما شیائوه و دیگران آن را به‌اشتباه روح زنده (مهر ایزد) در نظر می‌گرفتند.

بر اساس مدارک جدید، مانویان چین روزه می‌گرفتند و گیاه‌خوار بودند و به فرشتگان ایمان داشتند. در سند یکم ما از فرشته یاکوب به نام یاد شده است. مانویان چینی، اگرچه تمامی فرشتگان را شهریاران آسمانی می‌خواندند، یاکوب را سردار و فرمانده فرشتگان قلمداد می‌کردند؛ چیزی که در مدارک مانویان تورفان نیز دیده می‌شود.

این مدارک نویافته نمایشگر مانویتی است که شدیداً تحت تأثیر عناصر دائویی و بودایی بود و هم از نظر ساختار و هم از نظر محتوا بسیار متفاوت با آن گونه مانویت مشهوری است که تاکنون بر اساس مدارک تورفان می‌شناختیم.

نقشه و تصویر

ناحیه شیاپو در شهرستان نینگد (استان فوجیان) و بازمانده‌های مانوی در این ناحیه

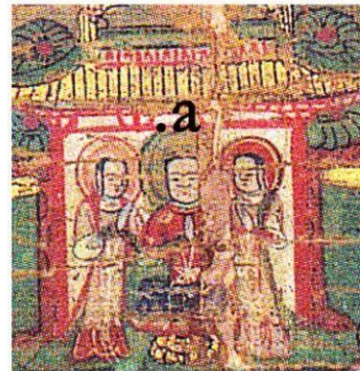
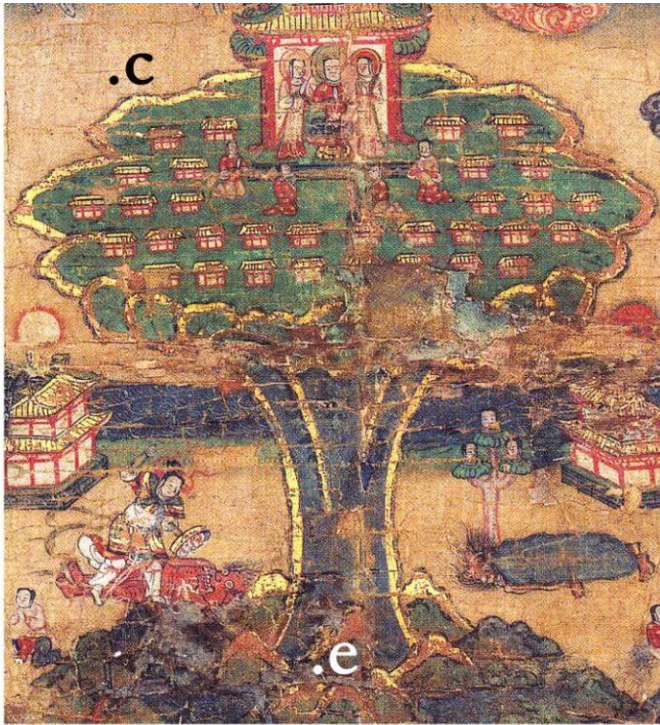
دو برگ از سپستانگاشته معبد کوهستان مهر

帝上元一品天官錫福紫微大帝中元二
品地官赦罪清虛大帝下元三品水官
解厄洞陰大帝三天教主張大真人三
橋教主靈寶天尊勅封護國太后元
君
◎本壇門都統威顯靈相
感應魏福雷使真君濟南法主四九真
入移活吉恩大聖貞明法院三十六員
天將七十二大吏共雄猛四梵天玉俱乎
元帥曜曜明使靈澤傳教歷代宗祖
◎胡天尊祖師胡古月 高佛日
樂山堂閣山地主孫綿大師玉林尊者
陳平山 張德源 上官德水

子七十二賢人是夜今時
一心奉詣地祇司主當年太歲至
德尊神五十九宮官君十二年王
月將當權主宰今年歲分部從
一切吉凶神君普同拜請
◎樂山堂神記
太上本師教主摩尼光佛靈光玉佛夷敷
如來淨風先意如來天地化身盧舍
那佛北方鎮天真武菩薩法相觀音
如來九天貞明大聖普庵祖師觀音
勢至二大菩薩太上三元三官大

From: Jinguo, C. and L. Yun (2010), "Mingjiao de xin faxian-Fujian Xiapu xian Monijiao shiji bianxi 明教的新发现-福建霞浦县摩尼教史迹辨析 [New Manichaeism Discoveries: An Analysis of the Relics of Manichaeism in Xiapu County, Fujian]", in: Li Shaowen 李少文 (ed.) *Bu zhi yu yi-Zhongyang meiyuan "yiwen ketang" mingjiao jiangyan lu* 不止于艺-中央美院“艺文课堂”名家讲演录, Beijing: Beijing Daxue Chubanshe, pp. 343-389.

چهار شهریار آسمانی در کوه سومرو

a. شاید مهرایزد b. روفائیل. میخائیل. گبرائیل. سرائیل c. درخت زندگی d. سی و دو شهر در کوه سومرو
e. مرکز زمین

پی‌نوشت‌ها

۱. نویسندگان از دکتر ما شیائوه (X. Ma) دانشگاه هاروارد و پروفسور گبور کوزا (G. Kósa) دانشگاه اوتوس لوراند مجارستان سپاس‌گزارند که از همان آغاز کار بر روی این جستار، به منظور ارتقای کیفیت و صحت مقاله حاضر، جدیدترین مقالات خویش و حتی چند مقاله منتشر نشده‌شان را، که اکنون دیگر منتشر شده‌اند، ارسال کردند. نیز مدیون محبت‌های آقای دکتر مهدی لکزایی، آقای دکتر مجید طامه و خانم فهیمه زعفرانی هستیم که پیش‌نویس مقاله حاضر را خواندند و نکات ارزشمندی را به نویسندگان یادآوری کردند. همه واژه‌های چینی در این مقاله به شیوه Pinyin آوانویسی شده‌اند و نویسندگان در برگردان فارسی آنها حتی‌الامکان به تلفظ چینی وفادار بوده‌اند. برای بازنمایی آواهایی که معادل فارسی ندارند، از نزدیک‌ترین معادل‌های آنها در زبان فارسی استفاده شده است. اگرچه در زبان چینی نویسه <g> خوانده نمی‌شود، نویسندگان برای سهولت در خواندن واژگان به فارسی و رفع هر گونه سوءتفاهم، نویسه مزبور را لاجرم ضبط کرده‌اند.
۲. میراث بزرگ مانویان که از دو دهه پیش به این سو کشف شده در سخنرانی نویسندگان این مقاله با عنوان «نویافته‌های هنر مانوی در چین و ژاپن»، ۱۶ بهمن ۱۳۹۵ در پژوهشکده هنر فرهنگستان هنر برای نخستین بار به فارسی معرفی شده است.
۳. این آیین از قرن ده میلادی به بعد، به‌ویژه در جنوب چین، استان فوجیان مرسوم بود (Pregadio, 2008: 627)، طرحی عظیم که حاصل هم‌آمیگی خدایان گوناگون و رسوم بومی با یکدیگر بود و گونه‌ای آموزه با نام نی‌دان (Nèidān) یا الگوی کیهانی در آن یافت می‌شد. شاخص‌ترین چهره این آیین در فوجیان بای یوچن بود (Ibid.: 204, 627, 762-3).
۴. در همه جای ترجمه فارسی اسناد چینی، آنچه در نشانه [] آمده افزوده ما شیائوه به متن اصلی و آنچه در نشانه [[]] آمده افزوده نویسندگان این مقاله به ترجمه ما شیائوه است.
۵. Tathāgata، چنین آمده یا چنین رفته، لقب بودا به هنگام سخن‌گفتن از خود؛ به مثابه کسی که می‌آید و طریقتی است برای رسیدن به حکمت (پاشایی، ۱۳۸۹: ۶۰۵؛ Soothill, 1977: 210).
۶. همه آنچه در ترجمه فارسی اسناد چینی در نشانه () آمده افزوده ما شیائوه به متن اصلی است.
۷. «قانون» در ادبیات چینی مانوی همان «دین» است.
۸. همچون اکثر خدایان دائویی، امپراتور ارغوانی و صاحب‌منصبان همراهش، یکی از خدایان قدرتمند ایزدستان دائویی محسوب می‌شود. نخستین اشاره به کاخ این خدا به دوران هان باز می‌گردد، همو که محکمه‌اش یکی از سه دیوان الاهی بوده که شامل گروه کثیری از صور فلکی می‌شده است (Little, 2000: 244).
۹. ممکن است نویسه tiān 天 در اینجا به معنای «روز» باشد، نه آسمان. اگر این تصور قرین صحت باشد، ممکن است «سه روز» در اینجا به «سه روز بزرگ ازلی» در اساطیر مانوی اشاره داشته باشد (قس.: کفالا، ۱۰۲-۱۰۴).
۱۰. شهر جی‌نن (Jinán) مرکز استان شاندونگ (shāndōng)، در امتداد رودخانه زرد واقع است؛ شهری باستانی که از شاخصه‌های فرهنگی آن سفال سیاه‌رنگش است و به سبب داشتن چشمه‌های فراوان به «شهر چشمه‌ها» شهره است (Eng, 2005: 128).

۱۲. در این اثر علاوه بر عنوان فوق‌عنوان «شهریار قانون و خرد کامل» و «مانی بودای روشنی» نیز به چشم می‌خورد (Haloun and Henning, 1952: 189).

۱۳. ما شیائوهه تصور می‌کند اینها پاسداران تجلی هفتاد و دو زمین هستند (Ma, 2009: 253).

14. Skt. *Amitābha*

۱۵. یمه (Yama) هندی و جم (جمشید) (Yima) ایرانی از سیماهای دیگر اعتقادات هندوایرانی است که با آن سنت‌های هندی و ایرانی در بسیاری از جزئیات با هم پیوند دارند (هینلز، ۱۳۸۹: ۹۹).

۱۶. در مجموعه اسناد تاریخی سونگ (۱۱۲۰ م.) گزارش مهمی در باب فعالیت پیروان مانویت و آثارشان در شهر ون‌جو در استان ججیانگ (Zhèjiāng) نیز به چشم می‌خورد. این مجموعه شامل سیزده عنوان کتاب و شش طومار ابریشمی است که جزء مایملک جماعت مانویان این شهر به حساب می‌آمده و به مثابه ابزار آموزش دین استفاده می‌شده است (Gulácsi, 2009: 105; *idem.*, 2015: 123).

۱۷. پنگ سی (Péng sī) از مهم‌ترین شاگردان بای یوچن بود که آموزه‌های استاد را در نیمه دوم دوران سونگ در فوجیان گسترانید. پنگ افزون بر آنکه پیرو و مروج آموزه‌های بای بود، خود نیز یکی از دانشوران مهم دائود جینگ (*Dàodé jīng*)، کتاب مقدس دائو و فضیلتش بود و نوشته‌های بی‌شماری در باب این کتاب نگاشت (Pregadio, 2008: 786).

18. MP *hmwc'g*, Pa. *'mwc'g*, Sogd. *mwz'k*

۱۹. مقصود مذاهبی است که از دین خارج شده‌اند.

۲۰. ما شیائوهه: «تن مقدس» (*ibid.*)

۲۱. در مقابل *rupakāya* «تن مادی».

۲۲. این واژه باید ترانویسی چینی از واژه سغدی *mwck* «آموزگار» (قریب، ۱۳۸۳: ش. ۵۵۰۸)، برابر نهاد فارسی میانه *hammōzāg* و پارتی *ammōzāg* یا *āmōzāg* (Durkin-Meisterernst, 2004: 40a, 179a.) باشد.

۲۳. یا «امپراتور بزرگ مساوات» (*píng děng dà dì* 平等大帝).

منابع

ابن ندیم، محمد بن اسحاق (۱۳۸۱). *الفهرست*، ترجمه: محمدرضا تجدد، تهران: اساطیر. پاشایی، ع. (۱۳۸۹). *بودا: زندگی بودا، آیین او، و انجمن رهروان او*، گزارش متن‌های کانونی پالی، تهران: نگاه معاصر.

شکری فومشی، محمد (۱۳۹۳). «درو بر پدر، پسر، روح‌القدس: رهیافتی متن‌شناختی به انگاره روح‌القدس در تثلیث مانوی»، در: *پژوهش‌های ادیبانی*، ش ۵، ص ۳۵-۴۸.

فیشر، رابرت (۱۳۹۰). *نگارگری و معماری بودایی*، ترجمه: ع. پاشایی، تهران: متن.

قریب، بدرالزمان (۱۳۸۳). *فرهنگ سغدی (سغدی - فارسی - انگلیسی)*، تهران: فرهنگان.

کفالایا (نسخه موزه برلین) (۱۳۹۵). ترجمه به آلمانی از هانس یاکوب پولوتسکی و الکساندر بولینگ، و ترجمه به انگلیسی از یان گاردنر، برگردان تطبیقی از ترجمه آلمانی و انگلیسی

نسخه قطعی از مریم قانعی و سمیه مشایخ، تهران: طهوری.

هینلز، جان راسل (۱۳۸۹). *شناخت اساطیر ایران*، ترجمه: محمدحسین باجلان فرخی، تهران: اساطیر.

Boyce, M. (1975). *A Reader in Manichaeism Middle Persian and Parthian*, Téhéran-Liège (Acta Iranica 9a).

Dean, K. (1993). *Taoist Ritual and Popular Cults of Southeast China*, New Jersey: Princeton UP.

Durkin-Meisterernst, D. (2004). *Dictionary of Manichaeism Middle Persian and Parthian*, Turnhout: Brepols.

Eng, Joe Y. (2005). *China Investment Environment & Strategies*, New York: iUniverse, Inc.

Gaulier, S. & et al. (1976). *Buddhism in Afghanistan and Central Asia*, Leiden: Brill.

Gulácsi, Zs. (2009). "A Manichaean Portrait of the Buddha Jesus: Identifying a Twelfth -or- Thirteenth Century Chinese Painting from the Collection of Seiu-Ji zen Temple", in: *Artibus Asiae*, Vol. 69, No. 1, pp. 91-145.

Gulácsi, Zs. (2015). *Mani's Pictures: the Didactic Images of the Manichaeans from Sasanian Mesopotamia to Uygur Central Asia and Tang-Ming China*, Leiden: Brill.

Haloun, G.; Henning, W. B. (1952). "The Compendium of the Doctrines and Styles of the Teaching of Mani, the Buddha of Light", in: *Asia Major* (NS) 3/2, pp. 184-212.

Henning, W. B. (1943). "The Book of the Giants", in: *BSOAS* 11, pp. 52-74 [*Selected Papers II*, 1977, pp. 115-137].

Jinguo, C.; Yun, L. (2010). "Mingjiao de xin faxian-Fujian Xiapu xian Monijiao shiji bianxi 明教的新发现-福建霞浦县摩尼教史迹辨析 [New Manichaeism Discoveries-an Analysis of the Relics of Manichaeism in Xiapu County, Fujian]." In: Li Shaowen 李少文 (ed.) *Bu zhi yu yi-Zhongyang meiyuan "yiwen ketang" mingjia jiangyan lu 不止于艺-中央美院"艺文课堂"名家讲演录*. Beijing: Beijing Daxue Chubanshe, pp. 343-389.

Kieschnick, J.; Shahar, M. (2014). *India in the Chinese Imagination*, Pennsylvania: Pennsylvania UP.

Komjathy, L. (2015). *Contemplative literature: a Comparative Sourcebook on Meditation and Contemplative Prayer*, New York: New York UP.

Kósa, G. (2013-2014). "The Fifth Buddha (an Overview of the Chinese Manichaeism Material from Xiapu (Fujian))", in: *The International Association of Manichaeism Studies*, pp. 9-30.

Kósa, G. (2015). "The Iconographical Affiliation and the Religious Message of the Judgment Scene in the Chinese Manichaean Cosmology Painting," In: *Zhang Xiaogui*, ed. by W. Yuanyuan & Yin Xiaoping, Lanzhou: Lanzhou Daxue Chubanshe, pp. 77-161.

Lieu, S. N. C. (1992). *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China*, Tübingen: Mohr.

Little, S. (2000). *Taoism and the Art of China*, Chicago: the Art Institute of Chicago (in Association with University of California Press).

- Ma, X. (2009). "Remains of the Religion of Light in Xiapu County, Fujian Province", in: *Mani in Dublin: Selected Papers from the Seventh International Conference of the International Association of Manichaeic Studies in the Chester Beatty Library, Dublin, 8-12 September 2009*, S. G. Richter, C. Horton and K. Ohlhafer (ed.), Leiden-Boston, pp. 228-258.
- Ma, X. (2010). "From 'Ping Deng Wang' to 'Ping Deng Da Di'- A Study on the Xiapu Documents of Fujian Province", in: *Journal of Philosophy and Humanities and Religions Source*: Shi Lin, 04, pp. 93-100.
- Pi-ching, H. (2015). *Feng Menglong's Treasury of Laughs-a Seventeenth-century Anthology of Traditional Chinese Humour*, Leiden: Brill.
- Pregadio, F. (2008). *The Encyclopedia of Taoism*, London & New York: Routledge.
- Soothill, W. E. (1977). *A Dictionary of Chinese Buddhist Term*, Delhi: Motilal Banarsidass.
- Sundermann, W. (1979). "Namen von Göttern, Dämonen und Menschen in iranischen Versionen des manichäischen Mythos", *AoF* 6, pp. 95-133.
- Tanaka, K. T. (1990). *The Dawn of Chinese Pure Land Buddhist Doctrine*, New York: New York UP.
- Williams, P. (2008). *Mahāyāna Buddhism-The Doctrinal Foundations*, London & New York: Routledge.
- Yaozhong, Y. (2007). *Buddhism and history of China-from the 3rd to the 13th Century*, China: Religious Culture Press.
- Yoshida, Y. (1983). "Manichaeic Aramic in the Chinese Hymnscroll", in: *BSOAS* XLVI/2, 326-331.